

آنچه در این بخش می‌خوانیم

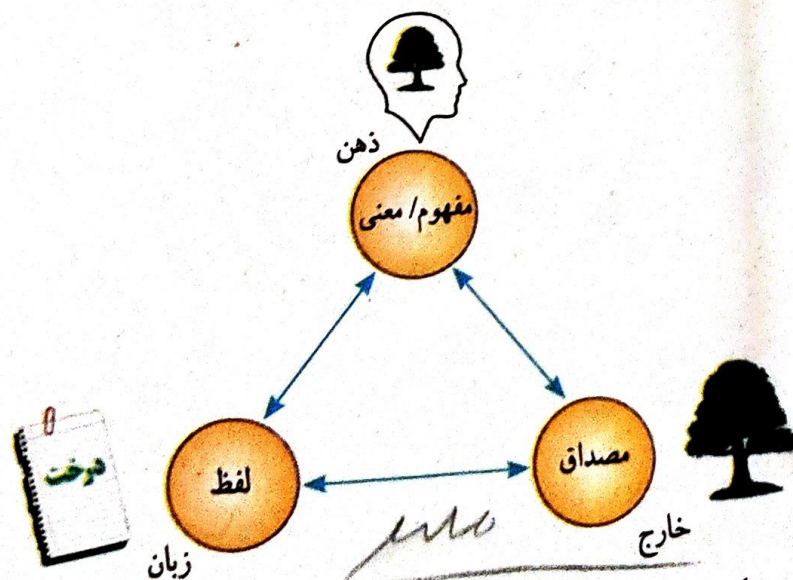
مشخص کنید که هر یک از عبارات زیر دربارهٔ خود لفظ‌اند یا در مورد امری ذهنی یا امری در جهان خارج:

۱. خواب خوبی دیدم. (اصراً ذهنی)
۲. «خواب» چهار حرف دارد. (لفظاً امری) در جهان خارج
۳. وقتی زنگ زدی، خوابیده بودم. (اصراً امری) در جهان خارج

با بررسی سه جملهٔ بالا مشاهده می‌کنید که مراد ما از مطالبی که بیان می‌کنیم، گاه مربوط به ذهن است و گاه مربوط به زبان (لفظ) و گاه مربوط به خارج از ذهن.

■ اگر تلفن دوستان را اشتباه حفظ کنید، این خطای ذهنی باعث خطای خارجی خواهد شد.
■ اگر از روی دفترچهٔ تلفن دو فامیل هم‌نام خود را با یکدیگر اشتباه کنید، این خطای ناشی از دو نام مشابه باعث خطای خارجی خواهد شد.

مثال‌های بالا نشان می‌دهند که میان سه حیطهٔ ذهن، زبان و خارج ارتباط وجود دارد و خطا در یکی از آنها می‌تواند باعث خطا در سایر موارد شود.

وظیفهٔ منطق جلوگیری از خطای اندیشه و ذهن است و ذهن با دو حیطهٔ زبان (الفاظ) و جهان خارج ارتباط دارد؛ به همین دلیل در این بخش به دو مبحث: رابطهٔ «لفظ و معنا» (در درس دوم) و رابطهٔ «مفهوم و مصداق» (در درس سوم) می‌پردازیم.

لفظ و معنا

۱) برای بیان و انتقال افکار خود به دیگران از الفاظ استفاده می‌کنیم. از آنجا که خطای در الفاظ و معنای آنها می‌تواند باعث خطا در اندیشیدن (تعریف و استدلال) شود، به مبحث الفاظ در منطق توجه خاصی می‌شود. ^۱ علم منطق وابسته به زبانی خاص نیست و لذا در این بحث وارد قواعد صرفی و نحوی نمی‌شویم؛ بلکه به بررسی اصول کلی‌ای می‌پردازیم که اطلاع از آنها در حیطه زبان (الفاظ)، به ما در جهت جلوگیری از خطای اندیشه یاری می‌رسانند.

۲) اشتراک لفظ

به موارد زیر توجه کنید :

- فردی دو ساعته، پیاده از تهران به مشهد رفت! (مسافرت وی سه هفته طول کشید، ولی همواره دو عدد ساعت به دست خود بسته بود!)
- روزی راننده‌ای به پیچی رسید؛ خم شد و آن را برداشت!
- او سیر است. سیر بد بو است؛ پس او بد بو است!

خطاهایی که جملات فوق پدید می‌آورند، ناشی از چه مطلبی در مبحث الفاظ‌اند؟
 در هر زبانی، گاه چند معنای متعدد به کمک یک لفظ واحد بیان می‌شوند. مانند لفظ «شیر»
 که دارای سه معنا در زبان فارسی است. به این کلمات «مشترک لفظی» می‌گویند. ^۲

بسیاری از لطیفه‌ها نیز براساس اشتراک لفظ پدید آمده‌اند، به مثال زیر توجه کنید :

- فردی چند بلوک سیمانی را روی دوشش گذاشته بود و می‌برد. یکی به او گفت : چرا اینها را با فرغون نمی‌بری؟
 گفت : دفعه قبل با فرغون بردم، چرخش پشتم را اذیت کرد!
 چند لطیفه بر اساس اشتراک لفظ پیاپید و آنها را در کلاس مطرح کنید :

اشتباه گرفتن کلماتی که ظاهری مشترک دارند، باعث بروز مغالطه «اشتراک لفظ» می شود. این مغالطه یکی از شایع ترین انواع خطاهای ذهنی است و به تعبیر مولوی: «اشتراک لفظ دائم رهزن است».

تمرین

۱- زیر الفاظ مشترک خط بکشید و معانی مختلف آنها را بیان کنید:

■ امشب صدای تیشه از بیستون نیامد. شاید به خواب شیرین فرهاد رفته باشد.
 ۱. جواب جویس. ۲. جواب جویس. ۳. جواب جویس.
 ■ علی کاری است. کاری غذا را خوشمزه می کند؛ پس علی غذا را خوشمزه می کند.
 ۱. کوهستان. ۲. نوعی ادویه. ۳. طبع و هندو غرا.

۲- معنای واژه های زیر را مشخص کنید:

■ شما نمی توانید وارد بخش مراقبت های ویژه بشوید. نمی توانی: اجازه ندادند.
 ■ چون رانندگی بلد نیستی، نمی توانی ماشین را داخل پارکینگ بیاوری. نمی توانی: مهارت نداشتی.
 ■ پیر شده ای و دیگر نمی توانی این سنگ را بلند کنی. نمی توانی: قدرت نداشتی.

ع) دلالت مطابقی را تعریف کن و یک مثال بیاور.

نحوه دلالت ۲ لفظ بر معنای جملات

لفظ «خانه» در هریک از جمله های زیر به چه معنایی به کار رفته است؟

۱. خانه ام را فروختم. ۲. خانه را فروختم. ۳. خانه را فروختم.
 ۱. خانه ام را رنگ کردم. ۲. به همس از خانه را رنگ کردم. ۳. خانه ام را دزد برد.
 ۱. خانه ام را دزد برد. ۲. وسایل خانه دزدیده شد. ۳. لفظ خانه در کاربرد نخست بر کل خانه دلالت دارد؛ به این نوع دلالت لفظ بر معنای

مطابق با معنای اصلی لفظ است، «دلت مطابقی» می گویند. (ع)

لفظ خانه در کاربرد دوم بر دیوارها و سقف آن دلالت دارد و شامل سایر بخش های

خانه نمی شود. (به این نوع از دلالت لفظ بر معنای متضمن دربردارنده) بخشی از معنای

اصلی لفظ است، «دلت تضمنی» می گویند. (ع)

۱- کاری نوعی ادویه است.

۲- دلالت به معنای حکایت گری و راهنمایی است. مراد از دلالت یک لفظ بر معنا آن است که ذهن انسان با شنیدن یک

لفظ به معنای آن منتقل می شود.

لفظ خانه در کاربرد سوم خود تنها بر وسایل خانه دلالت دارد و شامل هیچ بخشی از اجزای تشکیل دهنده ساختمان خانه نمی شود. به این نوع از دلالت لفظ بر معنا که بر لازمه یک شیء دلالت می کند، «دالت التزامی» می گویند. (ع)

توضیح

نوع دلالت لفظ بر معنا را در عبارات زیر تعیین کنید :

(تضمینی)

(التماسی)

(صلا. عقل)

(بعضی)

■ تند ورق زن، کتابم را پاره کردی!

■ فلانی شیر است.

■ کتابم را گم کردم.

■ ماشینم خراب شد.

(۷) به کار بردن دلالت مطابقی، به جای تضمینی و التزامی به خطایی منتهی می شود که آن را «مغالطه توسل به معنای ظاهری» می نامند. به موارد زیر توجه کنید و بگویید در هریک، بر معنای ظاهری کدام کلمه تأکید شده است :

■ نمونه ای تاریخی : محمد شاه قاجار در حرم امام رضا (ع)

قسم یاد کرده بود که هرگز خون وزیر خود قائم مقام

فراوانی را نریزد. لذا هنگامی که تصمیم به کشتن

وی گرفت، دستور داد او را خفه کردند!

■ گفته بودم اگر به رستوران بیایم، پول

غذا را من حساب می کنم

که الان حساب

کردم : سه تا کباب

بود و دو تا دوغ و

یک نوشابه، می شود

۴۲۵۰۰ تومان؛ اما

نگفته بودم که پول غذا

را من پرداخت می کنم!

شیوه نگارش کلمات

معانی را می توان به دو صورت کتبی و شفاهی به دیگران منتقل کرد. بنابراین این شیوه در کتابت و نگارش نیز می تواند باعث پدید آمدن خطای ذهنی شود. به موارد زیر توجه کنید:

- گنجینه پنهان شده، توسط هوشنگ کشف شد.
- گنجینه پنهان شده توسط هوشنگ، کشف شد.
- او برای بازدید پنج روزه، از اصفهان به شهر ما آمد.
- او برای بازدید پنج روزه از اصفهان، به شهر ما آمد.

۸) عدم رعایت دقیق علائم سجاوندی و حرکات کلمات، باعث پدید آمدن «مغالطه نگارشی کلمات» می شود. این خطا می تواند به جز علائم سجاوندی و حرکات، ناشی از دیگر کلمات نیز باشد؛ مانند:

فردا سفر تمام می شود.
فردا صفر تمام می شود.

بدین جهت بخشی از کار ویراستاران، بررسی صحت علائم سجاوندی و در صورت نیاز، حرکت گذاری برخی از کلمات و نیز اصلاح غلط های املایی است.

تفصیل

با تغییر علائم سجاوندی، معانی مختلف جملات زیر را مشخص کنید:

- به نظر علی احمدی دانشجوی خوبی است.

به نظر علی احمدی دانشجوی خوبی است. به نظر علی احمدی دانشجوی خوبی است.
یک کنفرانس علمی در مورد حفاری چاه های نفت در شهر بوشهر برگزار می شود.

معنای کلمات زیر را بنویسید:

ارز: پول خارجی
ملک: پادشاه
ارض: زمین
ملک: درباری ها

ابهام در مرجع ضمیر

حکایت زیر را بخوانید و بگویید منشأ خطای پادشاه لیدیه^۱ چه بود؟
پادشاه لیدیه پیش از جنگ با ایران، با کاهن معبد مشورت کرد. کاهن پیشگویی کرد که

«در جنگ لیدیه با ایران
آن پادشاهی قدرتمند
نابود خواهد شد». پادشاه
لیدیه با شنیدن این خبر با
شادمانی به جنگ رفت؛
اما شکست سختی خورد
و نزدیک بود که کشته
شود. وی شکوایه‌ای
برای کاهن فرستاد. کاهن
پاسخ داد که پیشگویی وی
صحیح بوده است و او با
این کار پادشاهی قدرتمند
لیدیه را نابود ساخته
است!

استفاده از عبارات دو پهلو می‌تواند باعث بروز خطای اندیشه شود. به مثال‌های زیر توجه کنید و سعی کنید دو معنای متفاوت از آنها برداشت کنید:

■ رستم بر اسب نشست، دستی بر سرش کشید و حرکت کرد.

۱- رستم دستی بر سر خود کشید؛ ۲- رستم دستی بر سر اسبش کشید.

■ پلنگ به دنبال آهو بود که شکارچی به طرف آن شلیک کرد.

۱- شکارچی پلنگ را شکار کرد؛ ۲- شکارچی آهو را شکار کرد.

⑨ **ابهام موجود در جملات بالا که ناشی از مشخص نبودن مرجع ضمیر است، می‌تواند منشأ خطای اندیشه گردد؛ از این رو آن را «مغالطهٔ ابهام در مرجع ضمیر» نامیده‌اند.** ⑨

دو پهلوی بودن عبارت‌های زیر را توضیح دهید :

• فرمانروای ظالمی یکی از مبارزان را دستگیر کرد و با او شرط کرد در صورتی که به فلان شخصیت در ملا عام دشنام دهد، او را آزاد خواهد کرد. مبارز در برابر مردم گفت : ای مردم! فرمانروا از من خواسته است که فلان شخصیت را لعنت کنم، پس لعنت خدا بر او باد!

• سارا کتاب‌های احمد را به برادرش داد.

تعالیم تکمیلی

۱- در عبارات زیر امکان پدید آمدن چه برداشت‌های متفاوتی وجود دارد؟ توضیح دهید.

الف) خانم پزشکی دیروز به عیادت بیماران آمد.

ب) او گفت که این کتاب من است.

ج) پسر با دیدن پدر خود، گرد و خاک لباسش را تکاند.

د) چون از تو گشتی همه چیز از تو گشت.

هـ) سعید همسایه‌اش را تکریم می‌کند. او فرد متدینی است.

و) عفو لازم نیست اعدامش کنید.

۲- الف) با مراجعه به کتاب علوم و فنون ادبی (۱) کدام یک از اقسام جناس می‌تواند باعث مغالطه اشتراک لفظ شود.

ب) یک مثال از اشتراک لفظ در ادبیات ذکر کنید که باعث زیبایی کلام شده باشد.

ج) در کنایه و استعاره در ادبیات از دلالت مطابقه استفاده می‌شود یا دلالت التزامی؟

۳- نوع دلالت الفاظ زیر را از میان مطابقه، تضمّن و التزام، مشخص کنید :

الف) او حاتم بخشی می‌کند.

ب) دزد ماشینم را برد.

ج) کفشم را واکس زدم.

د) خانه خرابم کردی.

